MEHNAT BALANSI KO‘RSATKICHLARI ASOSIDA HUDUDIY NORASMIY BANDLIK KO‘LAMINI BAHOLASH IMKONIYATLARI (QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI MISOLIDA)

Atadjanov Kadambay Sapayevich

Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi (PhD)

ORCID: 0009-0006-9874-1932

Annotatsiya. Maqolada hududiy norasmiy bandlik ko‘lamini mehnat balansi ko‘rsatkichlari asosida baholash imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Qoraqalpog‘iston Respublikasi bo‘yicha 2015–2025-yillar rasmiy ma’lumotlari asosida mehnat resurslarining bandlar va ishsizlar bilan qamrab olinmagan qismi – “kuzatilmagan mehnat resurslari” hisoblangan. Uning ulushi 2015–2017-yillardagi 35 foizdan 2025-yilda 25,8 foizgacha qisqargan va norasmiy iqtisodiyot ulushi bilan yuqori bog‘liqlikka ega ekani aniqlangan. Ko‘rsatkichni tarkibiy qismlarga ajratish va hududiy monitoringda qo‘llash bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: norasmiy bandlik, mehnat balansi, mehnat resurslari, kuzatilmagan mehnat resurslari, yashirin iqtisodiyot, mehnat bozori, Qoraqalpog‘iston Respublikasi.

Abstract. The article examines the possibilities of assessing the scale of regional informal employment on the basis of labour balance indicators. Using official data for the Republic of Karakalpakstan for 2015–2025, the part of labour resources not covered by employed and unemployed persons – “unobserved labour resources” – is calculated. Its share decreased from 35 percent in 2015–2017 to 25.8 percent in 2025 and is closely correlated with the share of the informal economy. Proposals on decomposing the indicator and using it in regional monitoring are made.

Keywords: informal employment, labour balance, labour resources, unobserved labour resources, shadow economy, labour market, Republic of Karakalpakstan.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 10-dekabrdagi PF–

246-son Farmonida 2030-yilgacha rasmiy bandlikni iqtisodiy faol aholining 64 foiziga yetkazish vazifasi belgilangan va natijalar uchun hududlar rahbarlari mas’ul etib tayinlangan [1]. Biroq norasmiy bandlik to‘g‘risidagi ma’lumotlar hududlar kesimida tizimli e’lon qilinmaydi, uy xo‘jaliklarida o‘tkaziladigan tanlanma kuzatuvlar esa tuman darajasida baho berishga yetarli emas. Shu sababli hududlarda norasmiy bandlik ko‘lamini mavjud rasmiy statistika asosida bilvosita baholash usullariga ehtiyoj mavjud. Maqolaning maqsadi – mehnat balansi ko‘rsatkichlaridan Qoraqalpog‘iston Respublikasida norasmiy bandlik ko‘lamini baholashda foydalanish imkoniyatlarini asoslash.

Asosiy qism. Xalqaro mehnat tashkiloti norasmiy sektordagi bandlik (korxona belgisi bo‘yicha) va norasmiy bandlik (ish o‘rni belgisi bo‘yicha) tushunchalarini farqlaydi [2]. R. Xussmans norasmiy bandlik rasmiy ro‘yxatdan o‘tgan korxonalarda ham mavjud bo‘lishini ko‘rsatgan [3], XMTning statistik sharhida esa dunyo bandlarining qariyb 61 foizi norasmiy bandlikka to‘g‘ri kelishi qayd etilgan [4]. F. Shnayder va D. Enste mehnat bozori ko‘rsatkichlari yashirin iqtisodiyotni baholashning bilvosita usullarida keng qo‘llanilishini ta’kidlagan [5]. Mehnat balansi yondashuvining mantig‘i oddiy: mehnat resurslarining bandlar va ishsizlar bilan qamrab olinmagan qismi ta’lim olayotganlar, uy xo‘jaligi bilan bandlar, xorijda mehnat qilayotganlar hamda rasmiy hisobga kirmagan holda faoliyat yuritayotganlardan iborat bo‘ladi.

O‘zbekiston statistika amaliyotida mehnat resurslari mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga qobiliyatli aholi hamda mehnat yoshidan katta va kichik bo‘lgan ishlayotgan shaxslarni o‘z ichiga oladi. Bu ko‘rsatkich hududlar kesimida har yili e’lon qilinadi, shuning uchun mehnat balansi asosidagi hisob-kitoblarni barcha hududlar va yillar uchun bir xil usulda takrorlash mumkin. Bu jihat uni tanlanma kuzatuv natijalaridan farqlaydi: tanlanma kuzatuvlar norasmiy bandlikni bevosita o‘lchaydi, lekin hududiy darajada katta xatolikka ega bo‘ladi. Ikki manbani birgalikda qo‘llash, ya’ni tanlanma kuzatuv natijalarini mehnat balansi bilan muvofiqlashtirish norasmiy bandlikni baholashning eng ishonchli yo‘li hisoblanadi [2].

Tadqiqotda Milliy statistika qo‘mitasining mehnat resurslari, iqtisodiyotda bandlar va ishsizlar soni to‘g‘risidagi ma’lumotlaridan foydalanildi [6, 7, 8]. Kuzatilmagan mehnat resurslari KMR = MR – B – I formula bo‘yicha hisoblandi, bunda MR – mehnat resurslari, B – bandlar, I – ishsizlar. Hisob-kitob natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Qoraqalpog‘iston Respublikasi mehnat balansi ko‘rsatkichlari, ming kishi

Ko‘rsatkich	2015	2017	2018	2021	2023	2024	2025
Mehnat resurslari	1026,6	1054,6	1064,8	1066,1	1072,6	1098,6	1142,9
Iqtisodiyotda bandlar	630,0	647,2	705,2	702,6	735,5	759,4	805,8
Ishsizlar	35,4	41,6	74,3	78,9	56,3	46,4	42,4
Kuzatilmagan mehnat resurslari	361,2	365,8	285,3	284,6	280,8	292,8	294,7
Ularning mehnat resurslaridagi ulushi, %	35,2	34,7	26,8	26,7	26,2	26,7	25,8
Norasmiy iqtisodiyotning YaHMdagi ulushi, %	–	36,8	33,7	31,0	31,4	32,5	24,2

Manba: SIAT ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari [6, 7, 8, 9].

Jadvaldan ko‘rinadiki, kuzatilmagan mehnat resurslari 2015–2017-yillarda mehnat resurslarining 35 foizini tashkil etgan. 2018-yilda bandlar soni 58 ming kishiga, ishsizlar soni esa 32,7 ming kishiga oshishi natijasida bu ulush 26,8 foizgacha qisqargan. Bunday keskin o‘zgarish bandlik va ishsizlikni hisobga olish amaliyotidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, chunki u bir yil ichida yuz bergan. 2018–2024-yillarda ko‘rsatkich 26,2–26,8 foiz oralig‘ida barqaror bo‘lgan, 2025-yilda esa bandlar sonining 46,4 ming kishiga o‘sishi hisobiga 25,8 foizgacha pasaygan.

2017–2024-yillarda kuzatilmagan mehnat resurslari ulushi bilan norasmiy iqtisodiyot ulushi o‘rtasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,86 ni tashkil etdi; 2017-yil chiqarib tashlanganda ham u 0,63 ga teng bo‘ldi. Bu mehnat balansidagi

“bo‘shliq” norasmiy faoliyat bilan bir yo‘nalishda o‘zgarishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ushbu ko‘rsatkich norasmiy bandlikning yuqori chegarasi sifatida talqin qilinishi kerak, chunki uning tarkibiga kunduzgi ta’lim oluvchilar va xorijga mehnat migratsiyasiga ketganlar ham kiradi. Bundan tashqari, norasmiy ish o‘rinlarida ishlayotgan shaxslarning bir qismi bandlar tarkibida hisobga olinadi va balansda ko‘rinmaydi [3].

Mehnat bozorining boshqa ko‘rsatkichlari ham shu tendensiyani tasdiqlaydi. Iqtisodiy faol aholining (bandlar va ishsizlar) mehnat resurslaridagi ulushi 2015-yildagi 64,8 foizdan 2025-yilda 74,2 foizgacha, bandlarning mehnat resurslaridagi ulushi esa 61,4 foizdan 70,5 foizgacha oshgan. Ishsizlik darajasi 2020-yildagi 10,5 foizdan 2025-yilda 5,0 foizgacha pasaygan [10]. Demak, hududda rasmiy statistika bilan qamrab olinadigan mehnat faoliyati kengaymoqda, ammo mehnat resurslarining chorak qismi hamon bandlik va ishsizlik ko‘rsatkichlaridan tashqarida qolmoqda. 2025-yilda bu 294,7 ming kishini tashkil etadi va PF–246-son Farmonda belgilangan rasmiy bandlik maqsadiga erishish uchun asosiy zaxira aynan shu guruhda joylashgan.

Ko‘rsatkichning tahliliy qiymatini oshirish uchun uni tarkibiy qismlarga ajratish zarur: kuzatilmagan mehnat resurslaridan kunduzgi ta’lim oluvchilar (ta’lim muassasalari ma’lumotlari) va xorijda vaqtincha mehnat qilayotganlar (tashqi mehnat migratsiyasi organlari ma’lumotlari) ayirilsa, qolgan qism hududdagi norasmiy faoliyatning bilvosita bahosi bo‘ladi. Yakka tartibdagi tadbirkorlar sonining 2020-yildagi 10,7 mingdan 2025-yilda 18,1 ming nafargacha oshishi esa rasmiylashtirish kanallari ishlayotganini ko‘rsatadi [11].

Xulosa. Mehnat balansi ko‘rsatkichlari hududda norasmiy bandlik ko‘lamini bilvosita baholash va uning dinamikasini kuzatish uchun qulay manba hisoblanadi. Qoraqalpog‘iston Respublikasida kuzatilmagan mehnat resurslari ulushi 2025-yilda 25,8 foizni tashkil etgan va norasmiy iqtisodiyot ulushi bilan yuqori bog‘liqlikka ega. Shu asosda quyidagilar taklif etiladi: birinchidan, kuzatilmagan mehnat resurslari ko‘rsatkichini PF–246-son Farmon doirasidagi hududiy komissiyalar monitoringiga kiritish [1]; ikkinchidan, uni ta’lim muassasalari va

tashqi mehnat migratsiyasi organlari ma’lumotlari bilan tozalab, “tozalangan” ko‘rsatkichni tumanlar kesimida har chorakda hisoblash; uchinchidan, tozalangan ko‘rsatkich yuqori bo‘lgan tumanlarda o‘zini o‘zi band qilganlarni ro‘yxatga olish va yakka tartibdagi tadbirkorlikni rasmiylashtirish bo‘yicha manzilli ishlarni tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 10-dekabrdagi “Naqdsiz hisob-kitoblarni ommalashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF–246-son Farmoni. https://lex.uz/uz/docs/-7897630. Murojaat sanasi: 2026-yil 5-noyabr.

2. International Labour Office (2013). Measuring Informality: A Statistical Manual on the Informal Sector and Informal Employment. Geneva: ILO.

3. Hussmanns, R. (2004). Measuring the informal economy: From employment in the informal sector to informal employment. ILO Policy Integration Department, Working Paper No. 53. Geneva: ILO.

4. International Labour Office (2018). Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture. Third edition. Geneva: ILO.

5. Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). Shadow economies: Size, causes, and consequences. Journal of Economic Literature, 38(1), 77–114.

6. Milliy statistika qo‘mitasi. Mehnat resurslari soni, hududlar kesimida (SIAT, 515-kod). https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_515.xml. Murojaat sanasi: 2026-yil 5-noyabr.

7. Milliy statistika qo‘mitasi. Iqtisodiyotda bandlar soni, hududlar kesimida (SIAT, 567-kod). https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_567.xml. Murojaat sanasi: 2026-yil 5-noyabr.

8. Milliy statistika qo‘mitasi. Ishsizlar soni, hududlar kesimida (SIAT, 1313-kod). https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1313.xml. Murojaat

sanasi: 2026-yil 5-noyabr.

9. Milliy statistika qo‘mitasi. Hududlar bo‘yicha norasmiy iqtisodiyotning YaIM (YaHM)dagi ulushi (SIAT, 3846-kod). https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_3846.xml. Murojaat sanasi: 2026-yil 5-noyabr.

10. Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi. Ishsizlik darajasi, hududlar kesimida (SIAT, 1875-kod). https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1875.xml. Murojaat sanasi: 2026-yil 5-noyabr.

11. Milliy statistika qo‘mitasi. Yakka tartibdagi tadbirkorlar soni (SIAT, 4193-kod). https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_4193.xml. Murojaat sanasi: 2026-yil 5-noyabr.